

Структура лексико-семантичного поля “погода/ клімат” в сучасній англійській мові

На сучасному рівні розвитку мовознавства, коли загальнотеоретичні основи семантичного аналізу вже досить розроблені, необхідним є дослідження окремих груп мовних одиниць з використанням антропоцентричних та природоцентричних парадигм, що забезпечує більш глибоке розуміння закономірностей мовної системи і відбитку її в мовній картині світу. Вибір англійських іменників з відображенням поняття „погода”, не є випадковим, оскільки ця група становить значний інтерес різноманітністю своєї семантики, але не часто зазнавала спеціального дослідження, семантичного аналізу, спрямованого на виявлення їх системних властивостей, особливостей відображення дії „природного фактора” в мові. Таким чином, дослідження лексичних угруповань слів, об’єднаних спільними семами „атмосферні опади”, „кліматичні умови”, проведене в руслі природоцентричного підходу до розробки мовної картини світу, і направлене на систематизацію цієї групи лексики, виявлення особливостей та принципів її організації і функціонування з погляду семантики її парадигматичних відношень.

Метою статті є класифікація досліджуваних англійських іменників, які розглядаються у вигляді ієрархічно організованого системного комплексу – лексико-семантичного поля „природа/клімат”, з урахуванням їх синонімічних та антонімічних відношень.

Вслід за З.Д.Поповою, І.А.Стерніним вважаємо, що „лексико- семантичне поле базується на позамовних зв’язках денотатів, його елементи не можуть замінити один одного, а ідентифікатор поля представляє собою словосполучення, часто штучне, яке не входить до складу поля. Лексико – семантичне поле виділяється згідно однієї загальної семи, включає слова однієї частини мови” [9,с.33]. У даному дослідженні використовуємо термін „семантична категорія” для позначення того загального, що є характерним для ряду семантичних компонентів.

Метод компонентного аналізу розглядається як головний при дослідженні структури лексико – семантичного поля. Досвід досліджень у сфері семантики виявив доцільність інтеграції польового і компонентного підходів. У результаті такої інтеграції можливо точно вказати в термінах компонентного аналізу організацію лексико – семантичного поля, відношення між його конститuentами і багато інших властивостей.

І.В.Арнольд, І.А.Стернін, М.В. Нікітін вважають, що у кожному із значень слова виділяється денотативний макрокомпонент чи когнітивний тип змісту, який представляє

предметно – понятійну або виключно понятійну інформацію, пов'язану з відображенням позамовної дійсності, і конотативний макрокомпонент чи прагматичний тип змісту, який виражає відношення мовця до предмету номінації у формі емоції та оцінки денотата. Для позначення компонента значення згідно з вченням В.Г.Гака, А.А.Уфимцевої використовуємо термін „сема”. Сема визначається як семантична одиниця, яка є компонентом семема і відображає певну ознаку позначуваного предмету чи поняття [10,с.39].

Відомо, для багатьох слів можна побудувати ієрархічні ряди, в яких пов'язуються слова з більш конкретним значенням та слова з більш загальним значенням типу пшениця – злак – рослина ; дюшес – груша – дерево ; спаніель – собака – тварина. Будь-яке слово такого ряду з більш конкретним значенням Лайонз запропонував назвати гіпонімом , а співвіднесене з ним слово з більш загальним значенням – гіперонімом (Lyons,1963) . Такі родо – видові відношення часто бувають багатоступеневими, а це дає можливість послідовно деталізувати класи і підкласи лексичних одиниць.

У лінгвістичних дослідженнях М.М.Фокіної, Т.П. Щедріної, Т.В.Сергєєвої пропонується вивчення гіпонімічних відношень між лексичними одиницями шляхом встановлення гіперо – гіпонімічних структур (ГГС). ГГС визначається як сукупність ієрархічно – організованих значень слів, які знаходяться в родо - видовій залежності і відображають певні фрагменти реальної дійсності (Т.В.Сергєєва,1989). Блок, що складається з одного гіпероніма і підрядних йому гіпонімів і об'єднаний за певною семантичною ознакою, вважається мінімальною складовою одиницею ГГС.

Головною особливістю гіпонімічних відношень в мовах є те, що порівняно з науковими таксономіями, вони не діють так само логічно та систематично. Більш чітко вираженою гіперо-гіпонімічною структурою характеризуються термінологічні системи в лексиці мови. У гіпонімічних системах природних мов можливими є багаточисленні випадки лакун, асиметрії і невизначеності. Важливими факторами, які впливають на ієрархічну структуру словника через відношення гіпонімії, є структура культури, в рамках якої функціонує мова, нерівномірність формування словникового складу, відображення в семантичній структурі мови не тільки наукового, системно організованого знання, але й не наукових уявлень людини, її світогляду, символіки та поетичного сприйняття дійсності .

Отже, організація лексико-семантичного поля представляє собою гіперо-гіпонімічну структуру, тобто послідовне включення одних гіперо-гіпонімічних парадигм (блоків) в інші формує поле. Іменем поля є гіперонім найвищого рівня, який виражений багатозначним словом. В межах поля можуть існувати декілька блоків, які знаходяться на одному рівні ГГС.

Оскільки особливістю гіпонімічних відношень є їх несиметричність, поле характеризує ГГС асиметричною, з нерівномірним нарощуванням гіперо-гіпонімічних блоків, з лакунами – відсутністю гіперонімів на певних рівнях, тобто блоками, які складаються з одних еквонімів (слів, які узагальнюються на одному рівні).

Синонімія займає одне із центральних місць в парадигматиці, їй присвячено багато досліджень вчених різних шкіл і напрямків. Синонімія характеризується як власне мовне явище, яке виникло через намагання мови повніше відобразити об'єктивну реальність.

Для багатьох лінгвістів характерним є визначення синонімів через поняття (В.В.Виноградов, Р.О.Будагов, В.О.Гречко, М.В.Нікітін, W.H.Goodenough, J.J.Katz): синоніми – слова, пов'язані з одним поняттям, але, які відрізняються відтінками значень. Іншим критерієм синонімії вважається взаємозамінність в контексті без зміни змісту висловлювання (Д.М. Шмельов, Ю.Д.Апресян, Л.О.Новіков). Існує і третя точка зору, яка включає два вище згадані підходи до проблеми синонімії – „необхідна умова синонімії – присутність семантико- змістового і функціонального узагальнення, яке реалізується в частковій взаємозаміні лексичних одиниць” [4, с.16]. Такий комплексний підхід до синонімії є найбільш вірним.

З точки зору компонентного складу значень слова, синоніми – лексичні одиниці, які різняться хоча б одним семантичним компонентом, синоніми ніколи не можуть бути абсолютно однозначними, це завжди семантично і функціонально близькі лексичні одиниці, але еквівалентність їх завжди часткова (Г.Б.Антрушина, В.Г.Вільман, Н.О.Маковецька, С.Е.Osgood, G.J.Suci, P.H.Tannenbaum).

Важливим аспектом є питання про синонімію в лексико-семантичному полі. Оскільки синонімія розглядається в поєднанні з іншими типами семантичних зв'язків, а саме з гіперо-гіпонімією, тоді правомірними є синонімічні відношення в межах ГГС поля.

Вважається, що відношення гіперонім - гіпонім є частково синонімічним. Існування синонімічних відношень неможливе між значеннями слів, які виражають поняття різних рівнів абстракції. Таким чином, говорячи про структуру синонімічних рядів в полі, можна стверджувати, що синонімічні ряди розпадаються на підкласи і пари слів, які важко перехрещуються один з одним (якщо вони відрізняються один від одного різними типами семантичних ознак).

З точки зору семного аналізу значення слова розглядається проблема домінанти синонімічного ряду – значення, яке є необхідним компонентом, що входить до значення інших членів ряду. Домінанта - слово семантично найбільш просте, стилістично нейтральне і синтаксично найбільш вільне та вживане. Так, як і семантичне поле, найвища за рівнем

узагальнення категорія, і синонімічні ряди об'єднують слова, схожі за значенням, то семантичні поля, як значно більші угруповання слів, повинні бути пронизані синонімічними зв'язками слів.

Одним із найважливіших проявів системних відношень в лексиці мови є відносне протиставлення її елементів. Антоніми формують власні мікросистеми, входять в загальну схему класифікації лексики, вступаючи у тісний зв'язок з синонімами. Антонімія виступає частиною предметно-логічного значення слова. Антонімічні слова є семантично однорідними словами, хоча вони протиставляються один одному всім своїм змістом. Значення антонімів розрізняються тільки за однією диференційною ознакою. Як вважає більшість лінгвістів, антонімічні характеристики слів виявляються в синтагматиці, проявляючись в схожості синтаксичного та лексичного співвідношення слів-антонімів (В.М.Комісаров, А.А.Уфимцева, Л.О.Новіков).

У досліджуваному лексико-семантичному полі „погода/клімат” виявляються антонімічні відношення двох типів – контрарні та комплементарні. У контрарній антонімії характер відношень членів опозиції визначається градуальним протиставленням її членів. У системі лексики градуальні опозиції займають найбільший пласт антонімів. Основою градуального протиставлення є головні нейтральні слова („холод” і „спека” в нашому дослідженні), решта членів парадигми, виражаючи різну ступінь вияву ознаки, ніби накладаються на це протиставлення і є синонімами для вираження інтенсифікації. Їх значення залежить від співвідношення із значенням нейтральних слів [8, с.148].

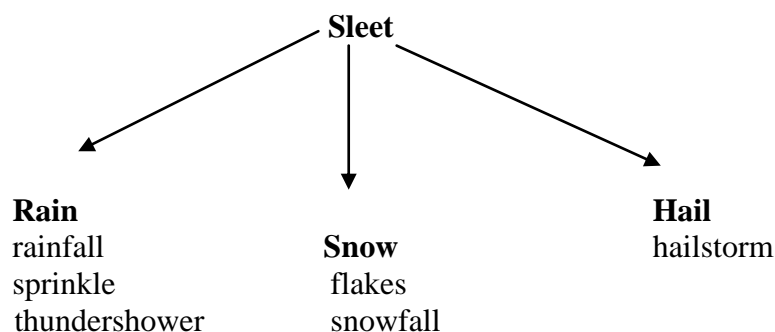
Якщо контрарна антонімія характерна лише для одного мікро поля лексико-семантичного поля „погода/клімат” – мікрополя „спека-холод”, то комплементарна антонімія (характеризується взаємовиключеною опозицією присутність - відсутність ознаки) структурує ціле поле, проявляючись на всіх рівнях гіперо-гіпонімічної структури. Для ядра поля характерними є відношення гіперо-гіпонімії і комплементарної антонімії. Ім'я поля, значення іменника *weather*, є гіперонімом по відношенню до значення іменників *mist*, *rain*, *snow*, *wind*, *cold*, *heat*, *sunshine*, які формують ядро поля. Гіперо-гіпонімічна структура поля є асиметричною, оскільки декілька іменників, які позначають „хорошу погоду” (*fairness*, *sunshine*, *sun*) протиставляються за значенням до більшості іменників поля. Це протиставлення виражається в структурі значення іменника *sunshine – fair weather*; *the condition of the atmosphere when there is no prospect of rain, snow, hail, storm; warmth and brightness* [15, с.1182].

На основі компонентного аналізу виділяємо 5 мікрополів в межах ЛСП „погода/клімат”: „хороша погода”, „опаді”, „вітер”, „туман”, „спека-холод”. Мікрополе „хороша погода”

формують лише декілька слів – sunshine, shine, fairness, sun. Головною його властивістю є антонімія до інших мікрополів. Мікрополе „опаді” розпадається на 2 лексико-семантичні групи – „дощ” і „сніг/град”. Лексико-семантична група „дощ” представляє собою типовий приклад синонімічної групи слів. Значення синоніма-домінанти rain і значення інших іменників групи розрізняються диференційними семами. Так, наприклад, rain і downpour – семою „велика інтенсивність”, rain і shower – семою „тривалість”, rain і drizzle – семою „якість”.

В межах лексико-семантичної групи формуються синонімічні ряди іменників, об’єднаних за певною ознакою. Наприклад, за ознакою великої інтенсивності об’єднуються у синонімічний ряд значення іменників cloudburst, downpour, downfall, pour, deluge, flood, torrent, thunderstorm. Слід зауважити, що для мікрополя „опаді” характерними є відношення еквонімії: іменники rain, snow, hail, sleet позначають різні види опадів.

Використавши за основу схему, розроблену О.Н. Каверіною [6,с.11] і, додавши до неї власні приклади, зобразимо наступну схему відношень синонімії та еквонімії між значеннями іменників мікрополя „опаді”:

drizzle	snowstorm
mizzle	blizzard
mist	
pour	
rainstorm	
spate	
torrent	
flood	
deluge	
cloudburst	
the wet	
oulpouring	

Слід зауважити, що хоча іменники rain, sleet, snow, hail позначають різні види опадів, проте вони можуть бути об'єднані спільною семою fall. За ознакою сильних опадів у вигляді повіней або хуртовин об'єднуються у синонімічний ряд значення наступних іменників: fall, shower, flurry, downfall, avalanche, які є спільними як для синонімічного ряду „дощ”, так і „сніг” .

Для мікрополя „вітер” характерним є розподіл на 5 підгруп: „Вітри різних напрямків” (easterly, norther(ly), westerly, northeaster, southeaster та інші), „Легкий вітер” (air, breeze, zephyr та інші), „Сильний штормовий вітер” (gale, tempest, hurricane та інші), „Порив вітру” (gust, blast, flaw, whiff, puff та інші) і „Регіональні вітри” (berg, chinook, harmattan, sirocco, solano та інші). Для цього мікро поля характерною є комплементарна антонімія (wind – calm; calm – absence of wind), синонімічні відношення, наприклад, значення іменників wind –gale – tempest відрізняються за змістом семи „інтенсивність”, „швидкість вітру” та іншими ознаками. Яскраво вираженою синонімічною групою є значення іменників підгрупи „Сильний штормовий вітер”. Значення іменників об'єднуються семою „штормовий вітер” (сема „вітер” з акцентом на сильному прояві руху). Синонімом-домінантою є іменник storm, оскільки саме ним найчастіше трактуються значення інших іменників у словникових дефініціях. У даній групі іменників виділяються певні синонімічні ряди слів. Так, всі іменники (storm, cyclone, typhoon, tornado, tempest, gale, whirlwind, twister, squall, hurricane, blizzard) об'єднуються семою „великої інтенсивності”, позначаючи сильний порив вітру. Cyclone, gale, squall позначають сильний шквал переважно з дощем, снігом або громом, іменники storm, squall – семою „сприйняття”. Семні структури значень іменників підгрупи ілюструє наступна таблиця:

Семи	„Інтенсивність вітру”	„Тривалість”	„Сприйняття”	„Рух вітру”	„Місце утворення”	„Інші погодні явища”
Ключові слова	violent/ strong	short / long	sudden	circulation	location	rain,snow, thunder
storm	+ +	+	+		over the ground	+
cyclone	+	+		+	over the ground	
typhoon	+ +	+			The Western Pacific	
tornado	+ +	+		+	central area of US	
tempest	+	+			over the ground	
gale		+			at sea	+
whirlwind		+		+	in air	
twister	+	+		+	in air	
squall	+		+		over the ground	+
hurricane	+ +				The Western Atlantic ocean	
blizzard		+			over the ground	+

Слід зауважити, що підгрупи іменників „Вітри різних напрямків” і „Регіональні вітри” більш тяжіють до гіпонімічних угруповань, ніж до синонімічних. Вважаємо іменники даних підгруп еквонімами, які не мають гіперонімів, оскільки вони мають ознаки термінологічних систем в процесі формування.

Синонімом- домінантою для мікрополя „туман” є іменник *mist*, і поле характеризується двома синонімічними рядами, об’єднаних семами „мала інтенсивність”- *haze, film, gauze, smaze, fret* і „велика інтенсивність” – *fog, fogbank, smog*.

Цікавим у плані структури є мікрополе „спека-холод”. До ядра даного мікрополя віднесемо значення іменників *torridity, heat, warmth – cool, chill, cold, frigidity, frost*. Мікрополе розпадається на дві протилежні за температурною ознакою синонімічні групи, які відрізняються за категоріями інтенсивності та оцінки (наприклад, *warmth-heat-torridity; cool – cold –frigidity*).

Дослідження прагматичного аспекту значення іменників мікрополя дозволяє виділити групу іменників (*warmth, warmness, cool, coolness*), які формують семантичний ланцюжок протиставляючих підгруп „спека” і „холод”, і мають у своїй структурі позитивну сему оцінки. До периферійних членів підгрупи „холод” віднесено іменники *nip, snap, freeze, bleakness, wintriness, freshness, sharpness*; а у підгрупі „спека” - всього три периферійні елементи- іменники, які позначають „середню ступінь тепла”: *tepidity, tepidness, lukewarmness, heatwave, sunshine*.

Значення всіх іменників ЛСП „погода/клімат” в сучасній англійській мові об’єднуються спільністю категоріальної семи „речовина” з одного боку, і семи „процес” чи „якість” з іншого. Таким чином, денотати іменників досліджуваного поля займають проміжне місце між речовинними і процесуальними чи якісними іменниками, в чому і виявилась складність їх семантики.

В ЛСП „погода/клімат” повністю проявляються всі головні типи семантичних відношень між лексичними одиницями. Зазначимо, що ядерні члени поля знаходяться у відношеннях гіперо-гіпонімії з іменем поля. Ім.’я поля, іменник *weather*, виступає гіперонімом по відношенню до імен мікрополів *rain/snow, wind, mist, heat-cold* та інших іменників поля – *storm, sunshine* та інші. Аналіз лексичного співвідношення гіпероніма *weather* і гіпонімів *rain, snow, wind* та інших вказує на те, що лексична дистрибуція гіпероніма набагато ширша, ніж гіпоніма.

У дослідженні велика увага приділяється семантичним відношенням в межах лексико-семантичного поля „погода/клімат” : синонімії та антонімії. Так, наприклад, при визначенні синонімічного ряду підгрупи іменників „сильний штормовий вітер” вважаємо, що для всіх 11 лексем константними семами є „інтенсивність вітру” та „тривалість” згідно з їхніми словниковими дефініціями. Такі ознаки, як „сприйняття вітру” та „рух вітру” не є характерними для всіх видів вітрів, а тільки для іменників *storm, cyclone, tornado, whirlwind* і *twister*. Досліджуючи значення англійських іменників в межах лексико-семантичного поля,

аналізуємо часткові, а не абсолютні синоніми. Диференційними семами для всіх видів штормових вітрів є „місце утворення вітру” та „їх поєднання з іншими атмосферними опадами”. Закономірно, що ці ознаки не дозволяють замінити, наприклад, іменник *tornado* на *typhoon* при перекладі англомовних текстів на інші мови, оскільки дані вітри утворюються на різних територіях і, така заміна значень впливатиме на зміст висловлювання.

Особливою структурою відрізняється мікрополе „спека-холод”, для якого є характерними поєднання синонімічної та контрастно-антонімічної градуальної опозиції. Ми розділили мікрополе на 2 протилежні за температурною ознакою синонімічні групи, які розглядаються, з одного боку, як двохдомінантні, але з іншого – як цілісні парадигматичні утворення. Досліджуючи антонімічні протиставлення типу *torridity-heat-warmth* та *cool-cold-frigidity*, визначаємо різну ступінь прояву певного явища чи відношення з діаметрально протилежних позицій. Наприклад, іменник *torridity* не може бути антонімом до слова *cool*, а *cold* – антонімом до *warmth*, оскільки вони не відрізняються за категоріями інтенсивності та оцінки з виключно протилежних сторін. Значенню іменника *torridity* відповідає абсолютний антонім *frigidity* (сема „велика інтенсивність спеки/холоду”), а *cold* є антонімом до *heat* (сема „середня інтенсивність спеки/холоду”).

Проведене дослідження дає можливість зробити висновок про те, що польовий підхід до вивчення лексико-семантичної системи мови характеризується багатьма перевагами. Він дозволяє не тільки розглядати лексичні мікросистеми як поля з певною структурою і характерними особливостями, але й виявити весь комплекс системних відношень між лексичними одиницями мови.

Література

1. Антрушина Г.Б. К вопросу о роли сочетаемости в семантическом развитии слова // Уч. зап. Московского гос.пединститута им. В.И. Ленина. – М., 1958.-С.3-10.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка.- М.: Наука, 1974. -367с.

3. Арнольд И.В. Эквивалентность как лингвистическое понятие // Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : Спб.: Изд-во Санкт-Петербургск. Ун-та, 1999. – С.39-53.
4. Вилюман В.Г. Английская синонимика: (Введ. в теорию синонимии и методику изуч. синонимов). [Учеб. пособие для пед. институтов по спец. „иностран. яз.”]. – М.: Высшая школа, 1980.- С.16.
5. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // ВЯ, 1953.- №5.- С.3-29.
6. Каверина О.Н. Семантическое поле „погода” в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1992. – 16с.
7. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: НОВА КНИГА, 2006.- 512с.
8. Новиков Л.А. Избранные труды. – М.: РУДН, Т.1: Проблемы языкового значения.- 2001.- С. 148.
9. Попова З.Д. Полевые структуры в системе языка. Москва, 1989. – С.33.
10. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка. Воронеж, 1984. – С.39.
11. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы. – М.: Изд-во АН СССР, 1962.- 287с.
12. Lyons J. Structural Semantics. - Oxford: Oxford University Press, 1963.
13. Longman Dictionary of American English. - New York: Longman, 2000.
14. The New Oxford Thesaurus of English. – Oxford: Oxford University Press, 2000.
15. Webster’s Ninth New Collegiate Dictionary. – Springfield, Massachusetts, USA, 1985.